

Torben Arboe:

Hjald, slyde, rande

– og andre betegnelser for stænge, halvloft mv.

Da jeg for nogen tid siden tog fat på at redigere substantivet *hjald* til Jysk Ordbog, viste det sig snart, at ordet ikke bare som i rigsdansk har flere betydninger, især 1) ‘stænge til hø, halm mv.’ og 2) ‘pind, tremestativ til høns at sidde på om natten’, men at der også optræder et beslægtet ord, skrevet *hild* og lign., med betydningen ‘stænge’. *Hild* optræder kun i sønderjysk, *hjald* findes derimod også i nørrejysk i denne betydning: ikke et egentligt loft af brædder el. lign., men en slags halvloft dannet af løse rafter, lægter mv. (“stænger”); især brugt i stald og lade, ofte dækket af et lag halm el. lign. for at udfylde hullerne mellem rafterne. Under redaktionen viste det sig, at *hjald* er kendt i dele af Vestjylland og Sydjylland, men ikke i Nordjylland og det østlige Midtjylland: her bruger man i stedet betegnelser udtalt *rå·j*, *rå·n* hhv. *laj*, der kan gengives som substantiverne *rande*, *rane* og *lad*; i nogle områder kan *lad* bruges ved siden af *hjald*. I Sønderjylland optræder vsa. *hild* og *hjald* en alternativ betegnelse, nemlig *sly·r*, hvilket i retskrivning må gengives *slyde*. I det følgende vil jeg gå lidt i dybden med disse betegnelser og deres udbredelse over for hinanden, da dette aspekt vanskeligt kan rummes inden for de pågældende enkeltordsartikler i Jysk Ordbog. Det viser sig, at også *stænge* har været anvendt i visse jyske dialekter.

1. Hjald og hild

Først et par ord om *hjald*’s betydning 2 ovenfor, ‘siddepind el. -stativ for høns’, eller kort: ‘hønsepind, -stativ’. Denne betydning er forevigt af H.C. Andersen i eventyret “Det er ganske vist” (1852) om den lille fjer, der blev til fem høns, efterhånden som hændelsen blev omtalt og

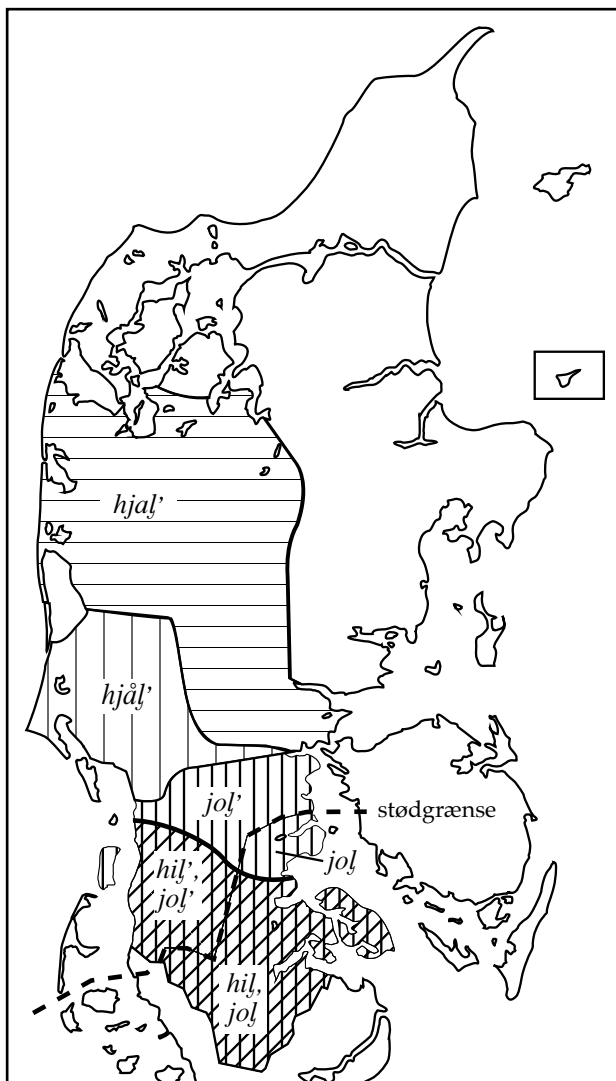
forstørret på “hjalene” rundt i landsbyen. Også Poul Martin Møller har bidraget til at bevare ordet med visen fra 1820’erne: “Farvel min velsignede fødeby”, linjen “min søsters hane sover på hald”, her som et element i beskrivelsen af det landsbysamfund, digtets jeg føler som en spændetrøje, jf. versets slutlinje: “Jeg vil løbe min vej”. Andersen var opvokset på Fyn og Møller på Lolland; Andersens form “hjal” stemmer med den fynske udtale med stød på vokalen: *ja:l* ifølge Ømålsordbogen; Møllers form uden -j- stemmer ikke med den lollandske udtale (*jà:l* el. lign. ifølge Ømålsordbogen) og betegnes som “poetisk” i Ordbog over det Danske Sprog (ODS.). I Jylland kan *hjald* betegne ‘hønsepind, -stativ’ i det sydlige Østjylland (i store træk fra Skanderborg til Kolding), desuden sporadisk på Randers-egnen og Djursland. Udtalen er *hjal’* på Skanderborg-Vejle egnen, *hjàl’* på Djursland og Vejle-Kolding egnen; se nærmere i artiklen ¹*hjald* 2 i Jysk Ordbog (www.jyskordbog.dk). Jyder fra andre egne, fx Jeppe Aakjær, kender dog også denne betydning, men da indlånt fra rigsdansk.¹

Vi kan nu koncentrere os om betydningen ‘stænge’, dvs. løse rafter (stænger) mv. lagt på tværs af vandrette bjælker i stald el. del af lade, så der dannes en slags loft, og rummet ovenover op til taget kan bruges til opbevaring af hø, halm mv. Om subst. *stænge* gælder, at det nok er rigsmålets ord, men netop derved afspejler, at rigsdansk især er baseret på sjællandske dialekter: *stænge* er velkendt over hele Sjælland, desuden på bl.a. Lolland og Falster (jf. Knudsen (1927) s. 65); Fyn har derimod især *slyde* og Jylland som antydnet *hjald*, *rande* m.fl. Flere af disse ord kan betegne dels selve laget af rafter (stænger), dels rummet ovenover; ofte skelnes ikke eksplicit. Udbredelsen og udtaleformerne af *hjald* og *hild* i betydningen ‘stænge’ er vist på kort 1.

Det skal nævnes, at *hjald* i den nordlige og østlige del af sit område (udtalen *hjal’*) er mere spredt afhjemlet end i den sydlige og vestlige del, hvor udtalen er *hjàl’*, *jol’*, *jol* etc.² *Hild* er derimod tæt afhjemlet i hele det sønderjyske område, hvor der optræder både *hild*- og

¹ Jf. Skautrups bemærkning: “Marie Bregendahl og Jeppe Aakjær har ganske vist ordet i bet. “pinde, hvorpå hønsene sover”, men – den har de lært af rigssproget, ikke af dialekten i Fjends herred”. Skautrup (1927) s. 11. (Fjends herred har i stedet *rå:n* = rane, jf. begyndelsen af afsnit 3).

² Det bør bemærkes, at udtaleforhold mv. her adskiller sig en del fra det i *Kort over de danske folkemål* anførte. Ifølge Kort nr. 8 skulle udtalen med vokal å gælde op til den vestlige Limfjord for ord som *falde*, *kalde*, *hjald*; men kort 1 viser, at *hjald* kun udtales med å op til Ringkøbing fjord. Endvidere nævner Kort etc. en nordjysk form *hjal’* (s. 23); men ordet er ifølge Jysk Ordbogs kartotek ikke afhjemlet i nordjysk.

Kort 1. Udbredelse og udtale af *hjalde* og *hilde* (= stænge). I den sydvestlige del af *hjal'*-området også *jål'* og *jol'* (jf. K 3.2 i Jysk Ordbog).

hjalde-former, her har *hilde* den generelle betydning 'stænge', mens *hjalde*-formerne *jol'*, *jol* har fået en mere specialiseret betydning: 'stænge over (tær-ske-, køre-)lo, port-rum'.³ *Hjalde* betegner her et stænge, der ligger lidt højere end et stænge normalt. Der skulle være ekstra "højt til loftet" i de nævnte rum: i tærskeloen for at give plads til høje sving med plejlen, så der var mest mulig kraft på slaget, når "slagvol-len" ramte negene på logulvet; i kørelo og portrum skulle der tilsvarende være højt nok til, at man kunne køre ind med korn-læssene.

Forskellen på *hilde* og *hjalde* (udtalt *jol'*) vises tydeligt på illustrationen på næste side fra det sydvestlige Sønderjylland (Hostrup øst for Tønder). På figuren ses, at *Hilde* ligger over

stalden i samme højde som loftet i stuehuset, og at *Hjold* ligger over loen (med vogn og læs) op til mønningen (= tagryggen). Det ses også, at *Hjold*-rummet er mindre end *Hilde*-rummet. De to ord har altså næsten samme betydning: 'stald-loft' hhv. 'lo-loft'; men de er af forskellig oprindelse. *Hjold* (dvs. *hjalde*) er af nordisk oprindelse: det stammer fra vestnordisk (oldislandsk) *hjaltr*, hvorimod *hilde* kommer fra naboegne mod syd: fra nordtysk, jf. middelnedertysk *hilde*, *hille*.⁴ Det nor-

³ Denne betydningsopdeling mellem *hilde* og *hjalde* udstrækker sig via Als til Ærø, jf. Bévort (1993) s. 194, 197.

⁴ Muligvis stammer de to ord i sidste ende fra samme germanske ord; det hævder i hvert fald Pedersen (1988): "Hilde og hjold er egentlig samme ord i tysk og dansk form" (s. 180f.). Men etymologierne betegnes flere steder som usikre, jf. både ODS., Nielsen (1969) og Mensing (bd. II, 1929, efter den nedenfor citerede definition): *Hill* ... Wort unsichere Herkunft (etc. med 2 modstridende forslag til etymologi; s. 794f.). I det mindste er de to ord beslægtede.

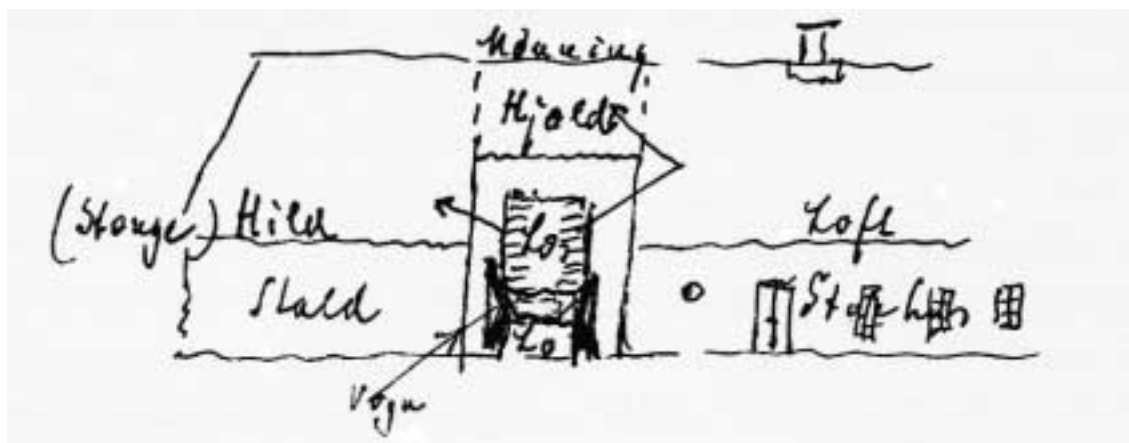

Fig. 1. "En *jol'*, Hjold, Stænge, Loft over Loen". (fra M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk*. II.2 s. 76).

diske *hjallr* betegnede oprindeligt '(tørre)stillads, forhøjning' (jf. ODS.). Ordet giver altså mulighed for at fremhæve et "stillads-aspekt" (med fokus på stænger, rafter) hhv. et "forhøjnings-aspekt" (med fokus på niveau i forhold til omgivelserne). Der er i tidens løb udviklet mange lydlige sideformer til *hjald*, nogle med særlige betydninger, fx *hjeld*, *hjæld* = tørrestativ til klipfisk mv.⁵ I fig. 1 er dog et tredje aspekt, "afhjælpning af pladsmangel", det vigtigste, jf. Ottsens forklaring til illustrationen:

Når der var knapt med Plads, blev der lagt Stænger over Loen, og så raketes Negene eller Kjærvne først over på Loftet og derfra op på "e jold". (s. 77).

Det er den nævnte flytning af negene, Ottsen viser med "vinklen" fra kornlæs til stuehusloft og videre til *Hjold*. Man kunne ikke i stedet lange negene op via *Hild*: dette var i forvejen fyldt op med neg, derfor pladsmanglen.

Hild er som nævnt et indlån fra nedertysk. Ud over de nævnte ældre former, middelnedertysk *hilde*, *hille*, findes det som veletableret ord i nyere nedertysk: *Hill* = 'der Boden über den Viehställen zu beiden Seiten der grossen Diele', 'Zwischenboden', dvs. 'loftet over kvægstaldene til begge sider af den store lo mv.⁶', 'mellemløft', jf. Mensing (bd. II, 1929). I middelnedertysk har ordet *Hilde* to betyd-

⁵ Her har Jysk Ordbog oprettet selvstændig artikel, *hjeld*, med bemærkning om, at dette ord oprindeligt var en sideform til *hjald*.

⁶ Det må her bemærkes, at "Diele" kan betegne adskilligt større rum end det, vi på dansk opfatter som (tærse)lo mv.: også stald, lade og stedvis beboelsesrum. Der er nemlig tale om en byggestil med alle gårdens rum under samme tag, jf. betegnelsen "Eindachhaus" hos Lasch, oversat til "enlænget gård" ovf. Men denne byggestil er ikke nødvendigvis kun nordtysk: også gården/huset på fig. 1 har jo stald, lo og stuehus under samme tag.

ninger: 1) gitter, høhæk over krybben, 2) skråt rum over kvægstaldene i enlænget gård, til opbevaring af hø og halm, (og) som soveplads for tjenestefolkene; jf. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (min oversættelse). I nedertysk er “forhøjnings-aspektet” tilsyneladende det vigtigste; hverken under det yngre *Hill* eller det ældre *Hilde* nævnes noget om, hvad loftet består af.⁷ Men det beskriver Ottsen vedr. den sønderjyske udformning:

en Hild' ... Staldloft, dvs. Loftet over Stalden, der før i Tiden ikke bestod af Brædder (endsige ildfaste Hvælvinger), men af alle Slags Stænger, der blev lagt på Bjælkerne Side om Side. Derover blev så lagt et Lag Halm, og derpå så Hø eller Korn. Stængerne blev efterhånden ormstukne, og det var lidt farligt at gå deroppe, før der var lagt et godt Lag Hø eller Korn. (*Hostrup-Dansk*. II.2 s. 16)

Materialet var altså tidligere “alle slags Stænger”, anbragt ved siden af hinanden, vinkelret på bjælkerne over stalden, og de huller, der uundgåeligt opstår mellem parallelle, uens stænger, blev dækket via det nævnte halmlag. Et fra starten usikkert loft at gå på, forstår man; når så stængerne med tiden bliver møre og ormstukne, er “lidt farligt” næppe nogen overdrivelse. I hvert fald er Ottsen selv engang faldet igennem en *hild* og ned i stalden: “Jeg kan endnu se mig selv ligge på Brostensgulvet og ømme mig” (s.17; manuskriptet fra 1930'erne). Ikke underligt, at man i nyere stalde (vel fra og med slutningen af 1800-tallet) gik over til bræddeloft eller murede hvælvinger, så snart man fik råd til det.

Tilsvarende var materialet til *hjaald* over stalden mange steder den slags træ, man nemmest kunne få fat på, jf. følgende fra Esbjerg-egnen vedr. tiden op til 1850:

“æ Hjaald” ... var en Ting, der ikke var gjort meget ud af: fra Bjælke til Bjælke var der lagt lange, tynde Stammer eller lige Grene af Skovtræerne Eg, El, Birk og Pil. Selv om “æ Hjaald” ikke var særlig vigtig eller af dyrt Materiale, saa voldte det dog megen Bryderi. Særlig galt var det, naar Grene og Stammer (kaldet “æ Rawter” [= rafterne]) havde ligget nogle Aar og var gennemløbne af Orm og skøre, saa maatte nogle nye anskaffes. (Tobiassen Kragelund (1958) s. 14)

Samme kilde beretter, at de gamle rafter ofte blev brugt som brændsel: når der hen på foråret ikke var flere tørv i tørvehuset, begyndte kvinderne at tage af de møre stammer mv. på *æ hjål'* til brændsel, i særlige mangelsituationer også af de gode grene. Det gav på den træfattige egn

⁷ Men måske antyder Lasch det via betydning 1's omtale af ‘gitter’ og ‘høhæk’ (Heuraufe), der jo består af tremmer, korte “stænger” el. lign. med afstand imellem.

manden på gården store problemer (jf. “megen Bryderi”) at skaffe nyt “Hjaaldtræ”. Var han heldig, fik han fat på “Strandingsbjælker af rød Fyr”, der kunne kløves i tynde, men hårde, holdbare lægter: de blev ikke angrebet af orm, desuden risikerede de ikke at blive brugt som brændsel – for kvinderne kunne ikke slå dem itu til det! Det var med andre ord “Hjaald for en Mands Levetid”.

Både det “forhåndenværende søms” princip i materialevalget og det lidt farlige ved denne praksis fremgår af en beskrivelse fra Holmsland Klit (ved Ringkøbing). Her bestod æ *Hjold* (hjaldet) over stald og fåresti bl.a. af “Brædestykker, Rusepæle” (antagelig fra gamle åleruser), tildækket med hedetørv. At færdes dér var ofte endt med, at den pågældende karl eller dreng “ufrivilligt (stak) et Ben igennem” eller endog “forsvandt helt igennem” og havnede nede på gulvet “tillige med Hedetørv, Stænger og Brædestykker” (Pedersen Bjerregaard (1940) s. 38). De gamle stalde (og andre bygninger) var ofte meget lavere end de nyere, så der var trods alt nok ikke så langt at falde. Brugen af hedetørv og andre tørv som dækkende lag omtales flere gange nedenfor, især i afsnit 4.2 vedr. *lad*.

Med hensyn til den sønderjyske særbetydning af *hjald*, nemlig ‘stænge over lo’ skal nævnes et eksempel, der supplerer fig. 1:

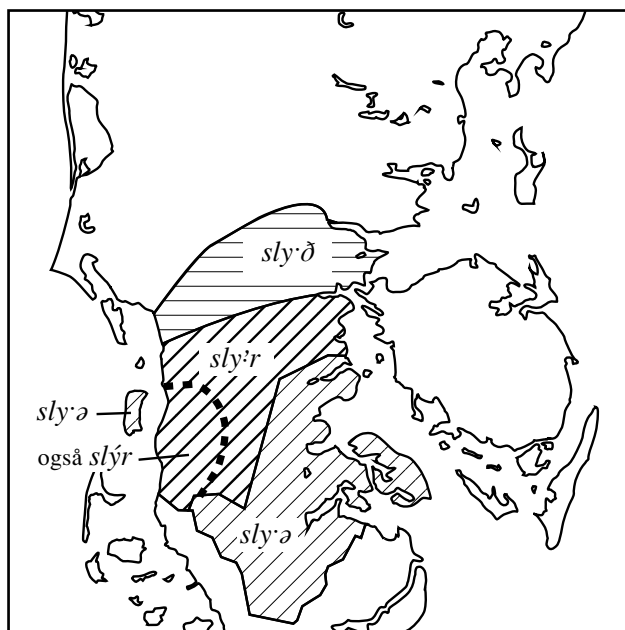
Når vi havde loftet fyldt med hø eller korn, kunne der endnu anbringes et læs eller to over loen, hvorfor der blev lagt tynde granstammer over. Så sagde vi: *No æ æ hjold å fuld, så no kanj vi injt få me'e injd* [= Nu er *hjaldet* også fuldt, så nu kan vi ikke få mere ind]. (Sigfred Andresen, spørgelistebesvarelse fra Agtrup/Læk, Kær herred (syd for nuværende rigsgrænse). 1983)

Hjald i denne betydning har været en så almindelig betegnelse her syd for grænsen, at det endog er optaget i den slesvig-holstenske ordbog som artiklen *Joll*², fra Angel: ‘der über der Tenne ... liegende, aus Stangen und Latten hergestellte ... Halbboden zur Lagerung von Heu und Stroh’, dvs. ‘det halvloft, der er dannet af stænger og lægter, og som ligger over loen, til oplagring af hø og halm’ (jf. Mensing bd. 2, sp. 1047⁸). Lidt nord for grænsen, nemlig i Sundeved, indgår ordet i talemåden: *də va et lanʔt tren, soʔj e man, han ʔtreʔ fra e joʔ neʔ oʔ e ʔlogot* = det var er langt trin, sagde manden, han trådte fra *hjaldet* ned på logulvet (jf. Langfeldt (1937) s. 99).

⁸ Ordet henføres her til dansk *Jold*, en opslagsform, det ikke er lykkedes mig at spore i danske dialektordbøger mv.; Hagerup har *Hjold* i *Det danske Sprog i Angel* (1867) s. 35.

2. Slyde

Som antydet i indledningen optræder der i sønderjysk ved siden af *hild* og *hjal*d et ord med udtalen *sly·r* (og lign.), som i retskrivning må gengives *slyde*. Der forekommer imidlertid også former med stød på vokalen hhv. såkaldt “klusilspring”: *sly·r* hhv. *slýr*, dvs. en sideform, der må skrives *slyd*. *Slyde* (og *slyd*) bruges næsten udelukkende om det lag af rafter, der danner hjaldet, af og til også den enkelte rafte her, men i modsætning til *hild* og *hjal*d (næsten) aldrig om rummet ovenover op til taget. Ordet viser sig at være udbredt også i det sydlige Nørrejylland op til Vejle-egnen, som det ses af kort 2.

Kort 2. Udbredelse og udtale af *slyde* i betydningen ‘lag af rafter, stænger’; desuden sporadisk afhjemlet fra Vejle mod nordøst til Skanderborg-egnen. Mht. grænsen mellem udlydende -ð og -r se K 4.0 i Jysk Ordbog. Med *slýr* betegnes en udtale *slytjær* (med klusilspring) i stedet for stød som i *sly·r*, jf. Jysk Ordbogs K 2.1. På Als er ordet også optegnet med accent 2: *ˈsly·*, jf. citat nedenfor.

At ordet refererer til træværket og ikke rummet ovenover, ses tydeligt i følgende: *Vi ska ha e 'Slýr 'ætə'se', 'bå·də å· 'Hil' å· 'Jål', inən vi ska kør 'in = vi skal have slydet set efter, både på hilden og hjaldet, inden vi skal køre (hø) ind* (Ottens: *Hostrup-Dansk*. II.4 s. 25). Lige som et *hjal*d ovf. kan et *slyde* være lavet efter “de forhåndenværende søm”s princip: det består af “Stænger, Lægter, Granstammer, hvad man nu har, lagt Side om Side” (smst.). Eller med en lignende formulering: *æ Slyer* består af “Stænger, lige og krumme af alle mulige Træarter og i spredt Uorden”; det tilføjes, at der så over stængerne “bredtes et tyndt Lag langstrået Rughalm, der hindrede det korte Hø i at falde ned i Stalden” (*Sønderjyske Aarbøger* (1952) s. 38). Det kan dog også være dannet af mere regulære rafter, jf. “*slye* = runde træstokke, ca. 10 cm tykke, ... lagt med ca. 20 cm’s afstand” (*Alsisk Kalender* (1967) s. 30). I Sydjylland kunne man lægge tørv over slydet, jf. “Når der bliver lagt et Lag *Saj·r* (= græstørv, plur. af *sadde*) oven på dette

Slyd, kaldes det *Hjål* (= hjald)” (Andst herred); igen bruges altså *slyde* om træværket alene. Dette ses også i oplysningen, at “*høet kom før op å e hil̥ ... æl̥ə op öwər ə sly·ə*” = op på hildet eller op over slydet (Rise herred, Åbenrå-egnen). I en talemåde bliver slydet derimod set nedefra: *hans 'kye steæ i 'mogh te e 'sly·e* = hans køer står i møg (op) til slyderne (altså til loftet), dvs. han muger ikke ordentligt ud (*Alsisk Ordsamling* (1988) s. 152).

Slydet kunne være af så gode brædder, at de kunne bruges til andet formål: “dem tog man ned i Tørvetiden og brugte dem til at lave Trade af” (dvs. en ramme el. kasse til at ælte tørvedynd i; Bov sogn ved Flensborg). På Als har slydet over loen dog vist været permanent; i hvert fald skulle også det pyntes, når der skulle holdes bryllupsgilde i loen:

noget af det allervigtigste Arbejde (i forberedelserne) var at “drei e Lue”, at drage Loen: egne og laante Lagener blev sammensyet, det ene ved det andet, saa det var nok til at dække Slyden (Stænget) over Loen og til at danne Vægge om Loen. (Ussing (1926) s. 119)

Men som ved *hild* og *hjald* omtales også det nogle steder (lidt) farlige ved loftskonstruktionen: “Slyerne var uafbarkede Kævler, der blev lagt over ca. 1/3 af Loen ... Efter endt Tærskning om Vinteren blev de atter gemt væk, da de var usikre at færdes på” (Sundeved, spørgelistebesvarelse 1974). Helt galt er det gået et sted, jf.: “*han̥ 'brækət ə 'hats ve de han̥ fol̥ 'ne·ə a· 'sly·ə* = han brækkede Halsen ved, at han faldt ned af Slydet” (Øsby ved Haderslev).

Slyde, eller måske rettere: *slyd* (jf. stød på vokal i den følgende form), kan også betegne en enkelt rafte, tynd stamme mv.: “*æt sly'r* = den enkelte Fjæl til *hil̥*” (dvs. bræt til *hild*; Agerskov, K.J. Lyngby 1859). Ordet kan også betegne dels en stok eller stav i almindelighed, dels et sengebræt (og videre: en hel sengebund, altså et antal brædder under ét, lige som i betydningen ‘raftelag i hjald’). I betydningen ‘stænge’ er *slyde* almindeligt også på Fyn, her ved siden af *hø·stænge*, oplyser man fra Ømålsordbogen (ved Asgerd Gudiksen).

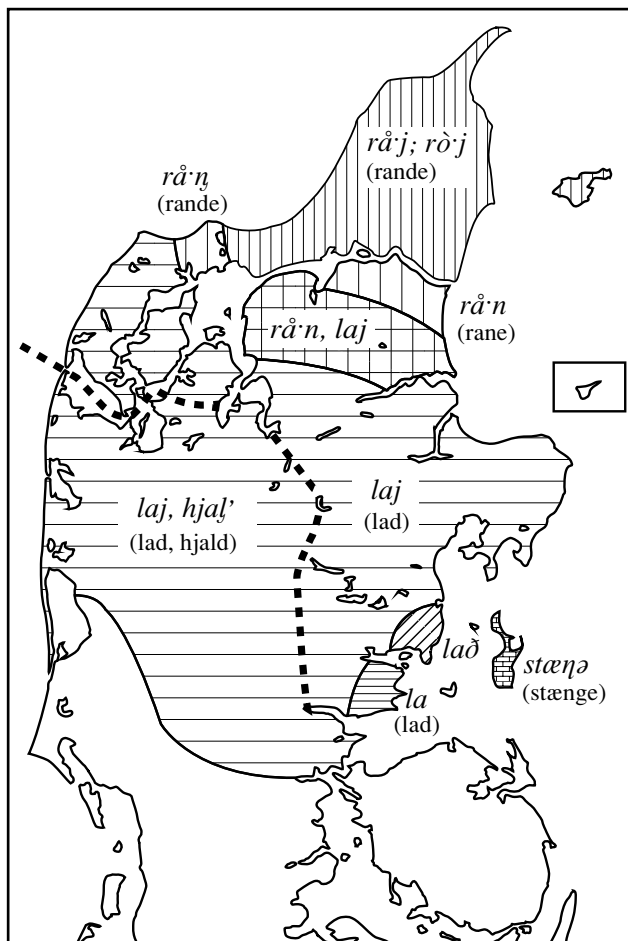
Med hensyn til ordets etymologi antager Knudsen (1927) s. 67, at ordet stammer fra middelnedertysk *slête* (= bøjelig stang, stængetræ) eller rettere: fra en formodet sideform *slûte* (udtalt *slyte* el.lign.) hertil. Men en sådan sideform har ikke kunnet eftervises i *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* eller ny-nedertyske ordbøger som Men-

sings slesvig-holstenske hhv. E. Kück: *Lüneburger Wörterbuch* 1-3 (1942-1967): de har ikke former som *slüte*, *slüde* og lign., der kunne være (eller pege hen mod) oprindelsen til *slyde*. Man må nok med ODS. (bd. 20, 1941) nøjes med at antage slægtskab med *slete* og i øvrigt konstatere, at ordet har været kendt i dansk siden 1500-tallet og har en parallel i svensk *sly(de)* (= bøjelig kæp).

3. Rande og rane

Med disse betegnelser vender vi os fra det syd- og sønderjyske til det nordjyske omkring Limfjorden for derefter i de næste afsnit at se på de især midt- og østjyske betegnelser. På kort 3 vises udbredelse og udtale også af *lad* og *stænge*, hvormed hele Nørrejylland efterhånden bliver dækket ind (i sammenhæng med kort 1).

Som det ses, deler udtaleformerne *rå·j* og *rå·n* det meste af det nordjyske område mellem sig: *rå·j* i Vendsyssel, Hanherred og på Læsø, *rå·n* i størstedelen af Himmerland; der er dog også enkelte eksempler på en nasaleret form, *rå̃·j* (vestlige og sydlige Vendsyssel, østlige Hanherred). Der er formentlig tale om samme ord: formerne *rå̃·j*, *rå·j* og det palataliserede *rå̃·n* i det nordøstlige Thy må gå tilbage til et ældre *rande*, og ved *rå·n* kan en tidligere palatalisering være svundet (jf. K 4.4 i Jysk Ordbog). Ellers må *rå·n* stamme fra et ældre *rane*. Begge muligheder foreligger, idet ordene er parallelle med (og måske kan stamme fra) ord i norsk dialekt: *rane* = stang,

Kort 3. Udbredelse og vigtigste udtaleformer af *rande*, *rane*, *lad* og *stænge*; vest for den punkterede linje også *hjałd* (jf. kort 1). Formen med 4. åbningsgrad, *rò·j*, jf. Jensen (1897) s. 20 og Espegaard (1972-74).

stage, *rand* = tværbjælke, hylde (eller rum) over ildsted, jf. ODS. under *I. Rane* og “Grunnmanuskriptet til Norsk Ordbok” fra 1930’erne⁹, hvor begge former findes. De lydformer, der indgår i materialet vedr. betydningen ‘stænge’, peger mest på *rande* som den adækvate retskrivningsform; men *rane* kan ikke udelukkes. Også Feilbergs jyske ordbog har valgt *rane* som opslagsform, skønt de fleste dér anførte former har nasalering eller palatalisering.

Lige som *hjald* har *rande* og *rane* også betydningen ‘hønsepind, -stativ’ – det er faktisk de almindelige nørrejyske betegnelser for dette nord for en linje Esbjerg-Kolding (bortset fra det i afsnit 1 nævnte *hjald*-område); den sønderjyske betegnelse er *rik*.

Udtalen af *rande* har givet anledning til flere stoveformer ud over de på kortet nævnte, fx *roj*, *roej*, *røj* og i bestemt form: *råjen*, *røjen*, endog *rådden*, hvor man har forsøgt at omsætte til en rigsmålslydende form.¹⁰

Udformningen af en *røj* over loen svarer til, hvad vi har set ved *hjald* mv.: den var af “rafter, der ikke var tykkere, end at de nemt kunne fjernes” (Espegaard. III, s. 167). Men en *røj* over kostalden var et “permanent stænge ... af sværere materiale: *røjpo·qən* (= *rande-pogerne*), oven på hvilke der lå et lag lyngtørv el. græstørv” (smst.; “pog” = armtyk gren el. stolpe). *Randen* over kostalden er altså et fast

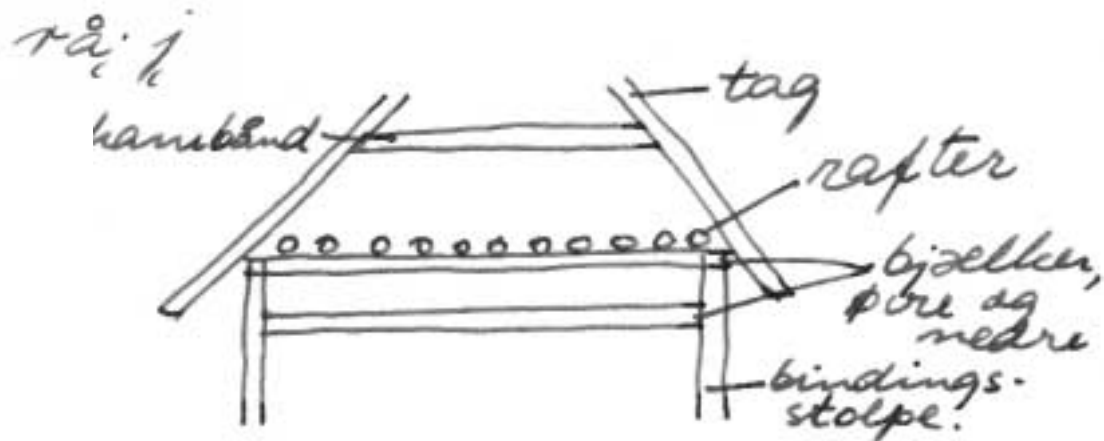

Fig. 2. Skitse af en *røj* = *rande*, i tærskelo; Torslev sogn, Øster Hanherred. I princippet illustreres også grundforholdene vedr. de øvrige stænge-betegnelser *hjald*, *slyde* m.fl.; blot kan de bjælker, der bærer stænget, sidde lavere. Skitsen antyder ikke noget om fyldlaget mellem og over rafterne (tykkelse, materiale mv.).

⁹ Opslag via hjemmesiden for Norsk Ordbok 2014:
<http://no2014.uio.no/tekster/sok/index.php>

¹⁰ Jf. fra Hirtshals-egnen: ‘*rådden*’ (*høloftet*), i Elisabeth Hansen og Jørn Lund (red.): *Skolen, Samfundet og Dialekten*. Frederikshavn. (1983) s. 18.

loft; det har ikke fået et særskilt ord (som *hild* i afsnit 1), men betegnes med sammensætningen *nø·srø·j* = nøds·rande, idet ‘nøds’ = køstald. På fig. 2 vises skematisk placering og udformning af en *rande* over loen.

Til *randen* over stalden kan i stedet for ‘pogerne’ anvendes “nogle gennemskårne Graner, lagt på Fladen, med noget Strøtag tværs over og Ler ovenpå” (Børglum herred), dvs. et lag af taghalm af strå eller (tag)rør, der klines med ler for at gøre det tættere og få det til næsten at blive et loft. En praksis med lerklining ses også ved *lad* i næste afsnit; også brug af tørv (jf. Espegaard-citatet) omtales dér, desuden et par steder mere i forbindelse med *rande*, fx fra Vester Hanherred: “vi har fået en ny *rå·n* i stalden, den gamle var ikke andet end *nuər raw·t mæ wu”ttørä öw’ər*” = nogle rafter med “vogtetørv” over, dvs. lange grønsværstørv, oftest brugt ved afslutning af kornstakke eller til tækning. Rafter mv. kunne også her være ormædte, medtagne af ælde mv., som det ses af følgende brudstykke af en beskrivelse af en dyst mellem en uregerlig hest i sin bås og manden, der vil give den “grimeskaft” på og trække den ud til markarbejde:

haj hohg Nakki op imo di gammel røen Laavtsfjæller, saa Høfræ aa Wormmiel pulst nie fraa Raajen = han (dvs. hesten) huggede nakken op imod de gamle, rådne lofts-fjæl, så høfrø og ormemel pulsed (dvs. dryssede voldsomt) ned fra *randen*. (Thise (1923) s. 6)

Men *randen* over stalden kunne også være solid nok til at “bære” en ko, som på grund af fodermangel hen på foråret var stærkt afkræftet og “skulde understøttes med Buggjorde, der med begge Ender var fæstet i Loftet eller “Randen”; ... der hang saa Koen og fik ... saa megen Støtte, som Benene nægtede at give” (P. Christensen: *Smaatræk og Skitser*. Brønderslev (1896) s. 19).

Nogle steder brugte man *råjn* (randen) til anbringelse af “mere specielle Afgrøder: Hvede, Spergel og lign.” (BørglumH). Modsat forholdene i Sønderjylland, hvor *hjalidet* blev fyldt til sidst, nævnes her stedvis, at *randen* er det første, der skal fyldes, “så det var jo med *Borhø*” (dvs. bære·hø, agerhø), mens enghøet blev sat i ladegulvene.

Betegnelsen var så fast etableret, at den blev bibeholdt ved nyere staldbyggeri med egentligt loft eller murede hvælvinger: “man taler stadig om *nøsråjn* (= stald·randen), selv om Bræddeloftet de fleste Steder er erstattet af en Hvælving” (Hirtshals-egnen ca. 1930).

4. Lad

Dette ord har adskillige betydninger ud over ‘stænge’; blandt de vigtigste kan nævnes: 1) stillads, fx til brug for murere, tækkemænd m.fl., 2) bundbrædder i vogn mv., 3) høst-ramme på vogn, 4) skillevæg mellem båse i stald og 5) det sted i korngulv eller hæs, hvor man er i gang med at sætte neg ind. Disse kan jeg ikke gå nærmere ind på her. For betydningen ‘stænge’ viser det sig mest praktisk med en opdeling vedr. stænge i udhuse hhv. stænge i stuehuse. Den samlede udbredelse for *lad* i betydningen ‘stænge’ er vist på kort 3 med markering af de områder, hvor ordet optræder ved siden af *hjald* hhv. *rane*. Udtalen er *laj* i størstedelen af det vest-, midt- og sydjyske område, som ordet dækker, dog *lað* i den sydlige del af Midtøstjylland (og sporadisk på Vejleegnen) hhv. *la* i Bjerre herred.

4.1. I stald, lade mv.

Man kunne, som det er fremgået ovenfor, have mere eller mindre permanent stænge her, og man kunne have det over flere eller færre rum alt efter behov for opbevaringsplads. Det oplyses fx fra det sydøstlige Himmerland, at der i midten af 1800-tallet sædvanligvis var bræddeloft over hestestalden, men “kun Lad (*Laj*) over de andre Stalde, dvs. Rafter ... med et tykt Lag Halm over” (*Fra Viborg Amt* (1929) s. 90). Andre steder brugte man (som ved *hjald* og *rane*) tørv i det overdækkende lag, jf. fig. 3.

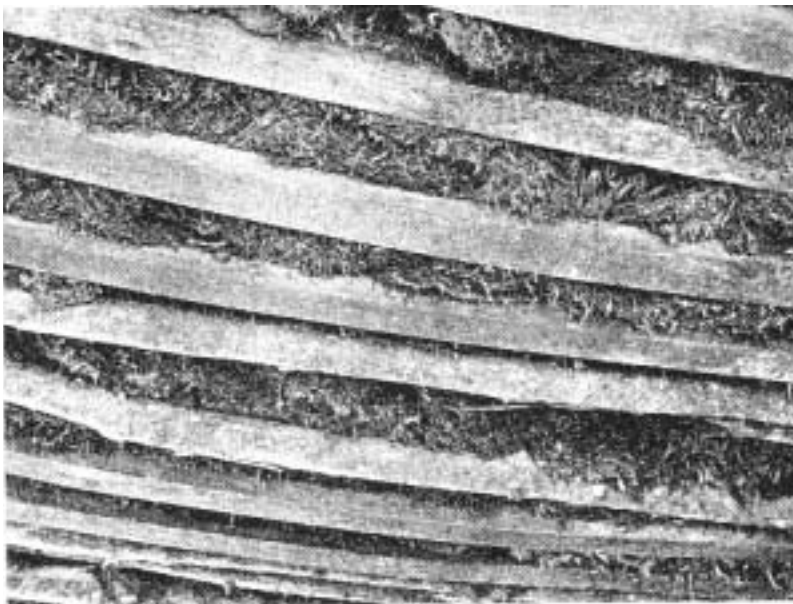

Fig. 3. *Lad* i nærbillede; betegnet som: *Rafteloft med lyngtørv i svinehus*. Skarrild sogn, Hammerum herred, 1946. (H.P. Hansen (1960) s. 113).

Afstanden mellem rafterne eller bjælkerne opgives fra Mors til at være ca. 1/2 m, hvad der nok er lidt mere end på fig. 3. I det himmerlandske område, der har både *rane* og *lad*, er der “længere mellem træerne” (dvs. rafterne) ved *laj* end ved *rå·n*, anføres det fra Nibe-egnen. I nogle stalde var der temmelig lavt til loftet, hvilket fx fremgår af en malende beskrivelse hos Johs. V. Jensen: man havde anbragt en hingst i staldens folesti, og “den fyldte det trange Rum ud som en Fod i en Hose, fra Væggene lige op til Spindelvævet i Laddet, kunde ikke røre sig” (*Himmerlands Historier*. II. (1933) s. 167f.). På fig. 4

Fig. 4. *Lad (Laj)* i gammelt “*Kjörres*”, dvs. kostald. Fjølstervang vest for Herning, 1939. (H.P. Hansen (1941) s. 82).

vises placeringen af et *lad* i mere typiske omgivelser. Det er dog et mindre *lad*, nemlig over kun én ko, H.P. Hansen omtaler i en beretning fra Sunds nord for Herning. En mand, der boede i fattighuset, fik det en vinter for koldt dér: “saa fik han Lov til at flytte op “o æ Laj” (= på ladet) over sin Broder Josephs Ko, hvor der formentlig var nok saa lunt”! Men det gik kun an, indtil manden lidt efter lidt fik slæbt for mange ting og sager med op på ladet, der bestod af “gamle Rafter og Pinde med Fladtørsv over” og altså var skrøbeligt og farligt som andre typer stænge: en dag, mens manden var der, brasede det hele sammen og faldt ned over koen, som jo blev “hiel tåvelæ” (= helt vild). Så var broderens tålmodighed sluppet op, og manden måtte tilbage til fattighuset (jf. *Låjlæ Fålk* (1923) s. 9).

Som nævnt anlagde man ofte *hjal*d mv. over tærskeloen for at få plads til de sidste læs korn, og det bliver da også nævnt her under *lad*. Men man kunne også reservere nogle af de permanente typer stænge til bestemte afgrøder, i Sønderjylland fx *byg·hild* og *rug·hild*, i Vendsyssel bl.a. “båre·hø”, der kom først ind på *randen* (jf. afsnit 3). Her ved *lad* ses noget tilsvarende fra Sydthy, tilpasset de aktuelle pladsforhold: “*a bo·r·hý* (= båre·høet, agerhøet) kom i et gulv og så *o' nøj laj* (= på

Desuden ses, at det kan kræve meget arbejde (1-2 personer) at flytte (forke eller bære) hø eller kornneg fra et læs i køreloen via et (korn)gulv til det næste eller op på et *lad*. I mange nyere lader blev køreloen derfor i stedet placeret i den ene side af laden (*lang·lo*); man kunne så køre læsset frem til det 'gulv' eller stænge, det skulle aflæses i, og dermed spare en el. flere personer til flytning via andre gulve. – På figuren ses også placering af vognskjul, fåresti mv., hvor der andre steder har været *lad*, *rande* eller andet stænge over. Som ved *nøds·rande* ovenfor kunne betegnelsen *lad* i øvrigt overføres til loft i nyt byggeri: "*laj*, også selv om det er hvælving" (Silkeborg-egnen).

4.2. I stuehuse

I Midtvestjylland, især Hardsyssel (Hammerum herred m.fl.), var der helt op til ca. år 1800 kæmpestore, næsten ubeboede hedestrækninger, hvor der næsten ingen landsbyer var, men mest enligt liggende hede-gårde eller 2-3 gårde tæt på hinanden, og jordtilliggenderne til gårdene var meget store, set med datidens øjne: flere hundrede tdr. land til en almindelig gård (H.P. Hansen (1921) s. 85). Det skyldtes naturligvis jordens ekstremt ringe bonitet: der skulle store hedearealer til, for at man kunne opdrætte får mv. nok til at forsørge en familie; desuden krævedes der meget lyng til brændsel: der var næsten ingen skov, så det var besværligt og dyrt at skaffe træ til brændsel. Tilsyneladende begyndte opdyrkningen og den mere intensive brug af heden først omkring 1800, oftest fra små huse eller hytter opført af "nybyggerne".

Mange af disse huse var uden loft, ikke bare stalden, men også beboelsesrummene/stuehuset. Man klarede sig med *hjald* eller *lad*, flere steder endda kun over nogle af rummene. Fx er der over bryggerset åbent op til taget i en gård fra Vemb ved Holstebro, som blev flyttet til Frilandsmuseet i Brede (jf. Uldall (1965) nr. 22). Hvor der var *lad*, var det næsten altid med tørv over. I en gård ved Herning var der i 1812 kun loft over 4 fag stuehus ud af 10: "Over de andre 6 var der altsaa "Laj", dvs. Rafter, hvorover der var bredt Halm og Hedetørv, som dog i Reglen var klinet og kalket paa Undersiden" (Johan C. Sulkjær: *Arnborg Sogn i Hammerum Herred* (1939) s. 118). Ud over den tidligere nævnte lerklining ved *hjald* og *rande* har man altså ofte pyntet på ladet over stuehusets rum ved at kalke det på undersiden, som man daglig skulle se på. H.P. Hansen omtaler tilsvarende, at hvor man havde "Lad,

der var lagt med store, flade Græs- eller Lyngtørv over”, havde man ofte “Løbloft” på undersiden af ladet, dvs. et dække “slaaet af Halmflager, overklinet med Ler, op mod Loftet” (*Jydepotter og Løb* (1944) s. 91).¹² Omkring 1830 var der *Laj* over soveværelse mv. i en større gård i Brande sogn: konen måtte have et klæde *høl* (= hyllet, dækket) over en nyfødt søns hoved, for at sandet fra tørvne på ladet ikke skulle drysse ned i ansigtet på ham. Ligeledes var så sent som i 1866 “Loftet over Sovekammeret ... et Laj af Rafter med Tørv over” i en velhavende gård, hvor man dog “boede yderst tarveligt” (Esbern Jespersen: *Vind Sogn* (1938) s. 117). Et sted i Bording sogn havde man *Laj* af rafter, dækket med lyngtørv, over bryggerset: “Det var praktisk nok, for hændte det, at Brændselet slap for tidlig op, saa brændte man løs af Loftet”, dvs. af ladet (H.P. Hansen: *De gamle fortalte I* (1939) s. 110). Altså samme måde at slippe ud af kniben her og nu på, som vi så ved *hjald* i afsnit 1.

Det vil “forekomme Nutidsmennesker ... mærkeligt, at man for en Menneskealder siden kunne træffe Gaarde, hvor der ikke var Loft over Stuehuset”, skrev H.P. Hansen (1921, s. 105). Nu, yderligere 2-3 generationer senere, er det stadig værd at fremhæve brugen af *lad* selv i stuehuse, som et kendetegn for de særligt fattige og hårde forhold, mange i de midtvestjyske hedeegne havde at kæmpe med tilbage i 1800-tallet.

5. Stænge

Som vist på kort 3 findes formen *stæn̥ə*, svarende til rigsmålets *stænge*, på Samsø, hvilket viser øens forbindelser til Sjælland; desuden, med udtalen *stæ̥ni*, på Tunø lige vest for Samsø; endvidere er formen *stæn̥* sporadisk afhjemlet i det sydlige Djursland og det nordlige Midtøstjylland. Når der køres korn ind, “*gaar Husman̥i* (= husmanden, daglejerer) *i Stænge*”, hedder det fra Sydsamsø; gårdmanden eller karlen kørte vognen og læssede negene af. I Djursland og Midtøstjylland har man tilsyneladende også kunnet bruge flertalsformer af *stang* (dvs. *stænger*, men også *stā̃n̥* = stange), som betegnelse for hele stænet.

---

¹² Dette findes “i Forgangen til Aftægtslejligheden ... (i) Herning Museum” (smst.), men er dog ikke kommet med blandt de mange fotografier fra Herning Museum i *Sprog og Kultur* bd. XI-XII (1942-43) og kan derfor ikke vises her.

Dialektgloser og kulturel sammenhæng

Som jeg håber at have vist i de foregående afsnit, afspejler de jyske synonymer for 'stænge' etc. kulturel sammenhæng i mange retninger. De pågældende ord viser kulturelle påvirkninger fra – eller i hvert fald kulturelle forbindelser med – både nord, syd og øst: via *rande* og *rane* med norsk, via *hild* og *slyde* med nedertysk og via *stænge* med sjællandsk. *Hjald* og *lad* har fælles betydninger med øsmål og rigsdansk, men ser i betydningen 'stænge' snarest ud til at være særjysk.

Litteratur:

- Bévort, Inger: "Provincial Ord paa Als og Ærøe". i: Nyberg, Magda og Bent Jul Nielsen (red.): *Jyske Studier*. Kbh. 1993, s. 188-198.
- Espegaard, Arne: *Vendsysselsk Ordbog*. I-IV. Hjørring, 1972-74.
- Feilberg, H.F.: *Ordbog over jyske almuesmål*. I-IV. Kbh. 1886-1914.
- Hansen, H.P: *Fra gamle Dage*. I. Herning, 1921.
- d.s.: *Hyrdeliv paa Heden*. Kbh. 1941, genudgivet 1962.
- d.s.: "Bondehjem og bondeliv i Vestjylland" i: Bure, Kr. (red.): *Hundrede Aar*. Ringkjøbing, 1960, s. 107-170.
- Jensen, J.M.: *Et vendelbomåls lyd- og formlære*. Kbh. 1897.
- Knudsen, Gunnar: "Stænge" i: *Danske Folkemaal*. I. Kbh. 1927, s. 65-70.
- Kort over de danske folkemål*. Udg. ved M. Kristensen og V. Bennike. Kbh. 1898-1912.
- Langfeldt, Peter: *Die Mundart des Sundewitt*. Kiel. 1937.
- Mensing, Otto: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. I-V. Neumünster. 1927-35.
- Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Udg. ved Agathe Lasch (m.fl.). Neumünster. 1956ff.
- Nielsen, Niels Åge: *Dansk Etymologisk Ordbog*. Kbh. 1969.
- Ottsen, M.B. (udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg): *Hostrup-Dansk*. II. bd.1-5. Kbh. 1963-69.
- Pedersen, Inge Lise: "Dagligliv og dagligsprog" i: *Sønderjysk Månedsskrift*. 64. Åbenrå. 1988, s. 178-184.
- Pedersen (Bjerregaard), P.: *Klittens Folk*. Sorø. 1940.
- Skautrup, Peter: *Et Hardsysselmål*. I. Kbh. 1927.
- Thise, Jens: *Livet i Sognefogedgaarden*. II. Aalborg. 1923.
- Tobiassen Kragelund, T.: "Mælkens behandling og staldene i Hunderup sogn 1850-85" i: *Sprog og Kultur*. XX. Aarhus. 1958, s. 14-34.
- Uldall, K.: *Frilandsmuseet*. Vejleder. Kbh. 1965.
- Ussing, Henrik: *Det gamle Als*. Kbh. 1926.
- Zangerberg, H.: *Danske Bøndergaarde*. Kbh. 1925.